

Natuur in de IJsseldelta

Muurbloem behouden voor de IJsseldelta

door Niels Jeurink

Over muurplanten en de Muurbloem

Muurplanten vormen een groep van planten die in Nederland vooral op muren zijn te vinden of soms ook op plaatsen die daarop lijken, zoals randen van weinig betreden trottoirs. Het zijn planten die veelal wortelen in de voegen van een muur en daar overleven van de schaarse voedingsstoffen en regenwater.

De Nederlandse flora telt een aantal soorten muurplanten; bekende voorbeelden zijn de Muurleeuwebek en de Gele helmbloem, die ook in Kampen her en der voorkomen. Ook diverse soorten varens worden wel tot de muurplanten gerekend; daarvan is de Muurvaren in Kampen relatief talrijk op de diverse steunbogen boven de oude steegjes in het centrum.

Eén van de meest bijzondere soorten muurplanten die we in Nederland hebben is wel de Muurbloem. Vanwege het bijzondere uiterlijk van de plant en het feit dat de soort buitengewoon zeldzaam is zou de Muurbloem gerust de ambassadeur van de Nederlandse muurplanten genoemd mogen worden. Ze is ook in Kampen te vinden, en wel op het stukje oude stadsmuur tussen de Koornmarktspoort en de Meerminnenpoort.

Hoe ziet de Muurbloem er uit?

De Muurbloem is, zeker tijdens de bloeitijd, zeer opvallend. De planten bloeien in het vroege voorjaar (± april) en hebben dan talrijke, heldergele bloemen. De bladeren zijn langwerpig en enigszins grijsgroen van kleur. De stengel is stevig, onderaan zelfs houtig. De plant is mede daardoor ook in de winterperiode nog goed herkenbaar. Met een lange penwortel, die door (zachte) voegen van muren dringt, is ze in de ondergrond verankerd. Door deze combinatie van kenmerken is de Muurbloem niet te verwarren met welke andere soort muurplant dan ook.

Verwilderde muurbloemen komen overigens ook voor; de planten zijn immers ook in tuincentra volop verkrijgbaar. De niet-wilde planten wijken

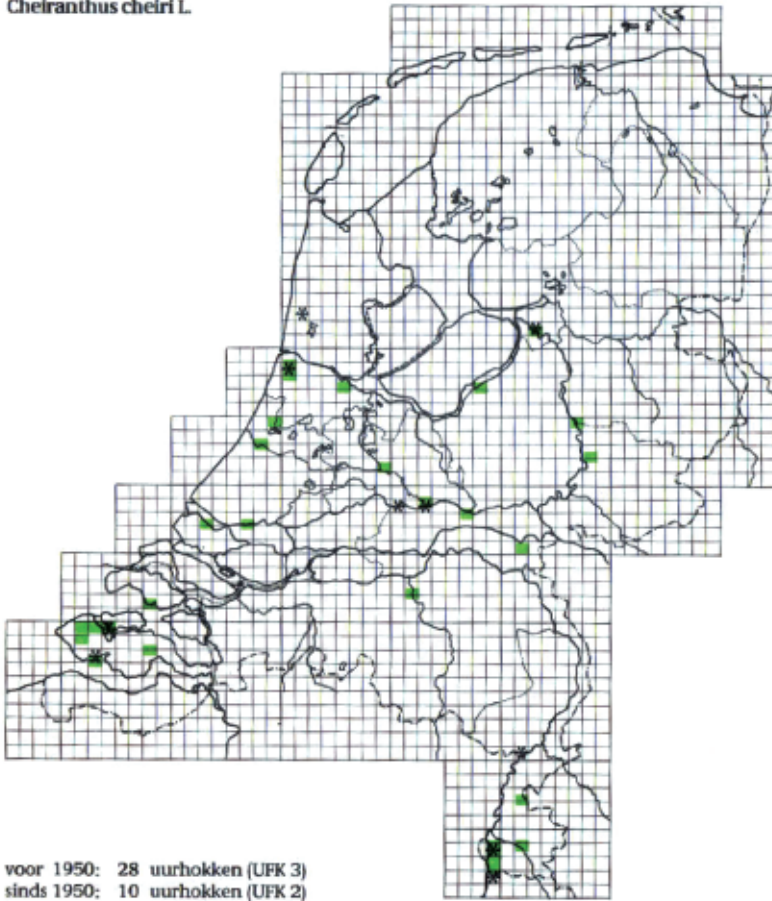
Mauwblom tijdens bloeitijd (foto Niels Jeurink)

echter enigszins af van de wilde, zodat ze daarvan redelijk goed te onderscheiden zijn, onder meer door de vaak opvallender strepen of vlekken in de kroonbladen en de minder intens gele, soms bruingele kleur¹.

Hoe Natuurvereniging IJsseldelta te maken kreeg met de Mauwblom

Toen de plannen voor de versterking van de waterkering Kampen-Midden langzamerhand concreet werden, werd een folder uitgegeven voor omwonenden en andere betrokkenen. De restauratie van de oude stadsmuur, ook het deel boven de (extreem) hoogwaterlijn, zou deel uitmaken van de werkzaamheden. In de folder werd onder meer gemeld dat gestreefd werd naar ‘verbetering van de waterkerende functie door (o.a.) verwijdering van de begroeiing’². Omdat dit ongetwijfeld ten koste zou gaan van de Mauwblom en andere bijzondere muurplanten, was dit voor Natuurvereniging IJsseldelta de directe aanleiding om contact op te nemen met de voor de restauratie verantwoordelijke partijen. Dat waren behalve het Waterschap Groot-Salland (opdrachtgever) en de gemeente Kampen (eigenaar) ook het bouwkundig adviesbureau BDG in Zwolle, de aannemer (Koninklijke Woudenberg uit Ameide) en de opzichter/ directievoerder (Witteveen+Bos uit Deventer).

Cheiranthus cheiri L.

Het voornaamste doel van de inspanningen van Natuurvereniging IJsseldelta was uiteraard het behoud van de Muurbloem voor Kampen. Het op bijzondere wijze uitvoeren van de restauratie-werkzaamheden was hiervoor noodzakelijk. Dit artikel beschrijft de ervaringen die daarbij werden opgedaan en de voornaamste behaalde resultaten.

Enkele historische gegevens

De groeiplaats van de Muurbloem in Kampen is voor zover we nu weten de oudste in Nederland. Ze wordt voor het eerst in de literatuur vermeld in de zogenaamde Index van Zwolle uit 1662 van H. Bruman³ als soort die 'in de

nabijheid van Zwolle' in het wild wordt gevonden. Vermoed wordt dat deze melding betrekking heeft op Kampen.⁴ Hoewel de eerste vermelding van de groeiplaats in de literatuur dus dateert van de tweede helft van de 17de eeuw is de Muurbloem vermoedelijk oorspronkelijk al door de Romeinen voor het eerst naar ons land gebracht; zij gebruikten de Muurbloem ter opulstering van hun feesten.⁵

De afname van de Muurbloem in de 20ste eeuw

De Muurbloem is tegenwoordig in Noordwest- Europa uiterst schaars. Zowel in Nederland en Vlaanderen als in Duitsland geldt de soort als (zeer) zeldzaam. Van de 28 groeiplaatsen die in Nederland voor 1950 nog bekend waren, waren er in 1980 nog tien over⁶; anno 2003 zijn er volgens gegevens van de Stichting Floron nog maar zes plaatsen waar de plant als 'wild' te boek staat. (Zie ook figuur 1, waarop in lichtgroene blokjes is aangegeven op welke plaatsen de Muurbloem voor 1950 werd aangetroffen. De sterretjes symboliseren de groeiplaatsen die na 1980 nog resteerden).

Daaruit blijkt wel dat de Muurbloem in Nederland terecht zeer zeldzaam en 'ernstig bedreigd' wordt genoemd. Op de zogenaamde Rode Lijst is de soort opgenomen als 'ernstig bedreigd', d.w.z. dat het aantal groeiplaatsen deze eeuw is afgenomen met meer dan 75 % en dat de soort thans zeer zeldzaam is.⁷ Redenen te over om met de weinige nog resterende populaties muurplanten zuinig om te springen, ze te beschermen en hiervoor een apart 'Soortbeschermingsplan' op te stellen.⁸ In dat plan veel aandacht voor de mogelijkheden om bij restauratie van oude muren wél rekening te houden met bijzondere plantensoorten.

Navraag bij diverse medewerkers van Floron naar de nog resterende populaties leert het volgende:

- 1 Fort Ritthem bij Vlissingen, grootste groeiplaats van Nederland; zeker enkele duizenden planten nabij de Westerschelde (mededeling P. Maas en J. van den Berg, Floron district Zeeland);
- 2 Veere, kleine groeiplaats op de oude kerk, enkele tientallen planten (bron: idem);
- 3 Ruïne kasteel Brederode bij Haarlem, 10 tot 15 planten op een ongeveer 25 jaar geleden gerestaureerde muur (mededeling J. Mourik, Floron district Hollands Duin);
- 4 Stadsmuur Harderwijk, enkele tientallen planten, zowel bovenop als aan de voet van de muur (mededeling A. Kooistra, Ermelo);

- 5 Stadsmuur Kampen, recent ongeveer 80 bloeiende planten;
- 6 Stadsmuur Maastricht, vitale populatie van enkele honderden planten (mededeling H. Hillegers, Maastricht);

Alle andere groeiplaatsen waar de Muurbloem in het wild voorkwam mogen als definitief verloren worden beschouwd. De Kamper groeiplaats is daarmee de noordelijkste in Nederland en vermoedelijk zelfs de meest noordelijke van Noordwest-Europa (mondelijke mededeling E. Weeda). Qua aantal planten is de groeiplaats na de twee veel grotere populaties van Vlissingen en Maastricht de grootste. Dit bijzondere feit vormde een extra aansporing voor Natuurvereniging IJsseldelta zich tot het uiterste in te spannen voor het behoud van de Muurbloem.

Bedreigingen

De muurplanten, en dus ook de Muurbloem, hebben het zwaar. De planten zijn in Nederland in de voorbije eeuw nooit echt algemeen geweest, een enkele soort uitgezonderd. Van de toch al schaarse groeiplaatsen gingen er de afgelopen tientallen jaren nog vele, wellicht honderden, verloren. Veel oude muren werden geheel gesloopt, waarmee de groeiplaatsen van muurplanten als vanzelf verloren gingen.

Ook tijdens de restauratie van muren gingen en gaan veel populaties geheel of gedeeltelijk verloren. Doorgaans wordt daarbij namelijk de (diep wortelende) houtige en andere begroeiing verwijderd om de muur minder verweringsgevoelig te maken. Bovendien werkt men vaak met een harde, nauwelijks doorwortelbare metselspecie, zogenaamd Portland-cement. Wordt een muur met dit harde cement gerestaureerd, dan is de voeg niet langer door de Muurbloem (en andere soorten muurplanten) doorwortelbaar, waardoor de planten zullen verdwijnen. Ook het 'vochtbestendig' maken van oude (grachten)muren, door deze te 'verglazen', blijkt funest voor muurplanten, aangezien ook deze muren niet meer doorwortelbaar zijn voor de planten. Tenslotte worden oude grachtenmuren ook nogal eens aan de achterzijde versterkt. Hierdoor behoudt de muur aan de zichtbare zijde weliswaar zijn 'historische uiterlijk', maar wordt onbedoeld tevens de vochtvoorziening van de planten weggenomen, waardoor de planten na verloop van tijd verdwijnen. De voornaamste reden van de achteruitgang van de Muurbloem is daarmee stellig de afbraak of een al te 'nette' restauratie van oude muren.⁹

De Kamper groeiplaats van de Muurbloem

De Muurbloem is in Kampen te vinden op het restant van de oude stadsmuur tussen de Koornmarktspoort en de Meerminnenpoort. Begin 2002, voorafgaand aan de restauratie, werden in totaal zo'n 120 planten geteld, waarvan er ongeveer 80 bloeiden. Daarvan waren er zo'n 50 te vinden aan de stadskant (Voorstraat) en zo'n 30 aan de IJsselzijde. Dat aantal was overigens groter dan in voorgaande jaren, mogelijk als gevolg van gunstige weersomstandigheden.

Muurbloem op de stadsmuur (foto Niels Jeurink)

De planten werden op diverse plaatsen aangetroffen, zowel op de bovenrand en de schuin aflopende randen van de stadsmuur als ook aan de voet ervan. Het groeien van de planten aan de voet van de muur laat zich gemakkelijk verklaren door zaden die vallen van op en aan de muur groeiende planten. De planten aan de voet van de muur zijn weliswaar talrijk, maar komen vaak niet tot bloei, stellig als gevolg van betreding of parkerende auto's. Alleen nabij huizen, zoals bij de aanbouwen aan de IJsselzijde

van de stadsmuur, kwamen de planten ook tussen de straatstenen tot bloei. De betreding is hier veel geringer.

De Muurbloem is overigens niet de enige bijzondere muurplant die op dit stukje stadsmuur is te vinden. Ze werd er in 2002 vergezeld van enkele andere bijzonderheden. Muurvaren uiteraard, in Kampen en elders de meest talrijke varenssoort op muren. Maar ook van de Viltganzerik, eigenlijk een plant van schrale, zandige wegbermen, vonden we enkele exemplaren. Plat beemdgras, een typische bewoner van emplacementen en (andere) stenige milieus, was in 2002 zeer talrijk. Van de Knikkende distel, een forse en fraaie bewoner van het rivierengebied, vonden we ook enkele exemplaren en van Stijf havikskruid tenslotte werd eveneens een tiental exemplaren gevonden. Hoewel bij de restauratie van de stadsmuur met name aandacht werd geschonken aan de groeiplaatsen van de Muurbloem, verwachten we dat ook deze soorten van de restauratie-werkzaamheden zullen weten te profiteren.

Het overleg tussen Natuurvereniging IJsseldelta enerzijds en de diverse andere bij de restauratie betrokken partijen anderzijds leidde tot een aantal aanpassingen in de oorspronkelijke plannen. Om te leren van elders opgedane (recente) ervaringen met restauratie van muren met Muurbloem werd begin 2002 een werkbezoek gebracht aan Maastricht. Tijdens het werkbezoek werden de plannen voor de Kamper muurrestauratie besproken en op onderdelen aangepast. De meest opvallende wijziging was wel de keuze voor toepassing van veel zachtere metselspecie, samengesteld uit zand, schelpkalk en tras. Niet alleen op dit deel van de oude stadsmuur, maar ook bij de restauratie van de oude muurrestanten elders in de stad. Op de oude stadsmuur werd de Muurbloem zo goed mogelijk gespaard door om de groeiplaatsen heen te werken, waarbij een afstand van enkele tientallen centimeters tot de planten in acht werd genomen. Afgezien werd van een speciale rollaag, dat is een laag van verticaal staande bakstenen. Die zou namelijk aan de bovenzijde van de muur worden geplaatst, precies de plaats waar de Muurbloem het meest talrijk is. Ook werd besloten geen kapje te plaatsen dat in de oorspronkelijke plannen zou dienen voor het weren van regenwater. Dat water zou dan als het ware naast de muur vallen. Ofschoon verwerking van de muur daardoor langer zou kunnen worden uitgesteld gaat het ook ten koste van de vochtvoorziening van de muur en daarmee van de daarop groeiende planten.

Als sluitstuk werd een ontheffing aangevraagd van de wet waardoor de Muurbloem op dat moment werd beschermd, de Natuurbeschermingswet (sinds 1 april 2002 wordt de Muurbloem beschermd door de Flora- en Faunawet).

De werkzaamheden zijn niet zonder resultaat gebleven. Duidelijk is te zien dat vele planten in de nu vrijwel geheel gerestaureerde stadsmuur hebben kunnen overleven.

De Muurbloem is voorlopig weer veilig

Door de enthousiaste medewerking van alle partijen die bij de restauratie van de oude stadsmuur waren betrokken is de Muurbloem voor Kampen behouden gebleven. Daarmee is één van de weinige groeiplaatsen van Nederland de komende tijd niet meer bedreigd. Natuurvereniging IJsseldelta is zeer tevreden dat de inspanningen tot dit resultaat hebben kunnen leiden. Het vormt een belangrijke bron van inspiratie voor de leden van de vereniging, die als vanouds tracht de belangen van de natuur in ons snel uitdijende Kampen een plaats te geven.

Noten

- 1 J. Lambinon e.a., *Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden*. Meise, 3e dr. 1998. En E.J. Weeda e.a., *Nederlandse oecologische Flora, wilde planten en hun relaties. Deel 2*. 1987. Uitgave van IVN i.s.m. VARA en VEWIN.
- 2 *Waterkering Benedenstrooms*. 1999. Folder uitgegeven door het Waterschap Groot-Salland.
- 3 H. Bruman, *Index stirpium quae prope Zuollam in Transisalaniam nascuntur*. Zwolle, 1662. Naamlijst van soorten die toentertijd rond Zwolle werden aangetroffen.
- 4 C.L. Plate in: J.A.J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate, *Atlas van de Nederlandse Flora, deel 1, Uitgestorven en zeer zeldzame planten*. Amsterdam, 1980. En zie ook H.H. van der Laan, De Muurbloem, *Cheiranthus cheiri* L., een cruydt als cyraet van olde antiquiteit, in: *De Panne* 24 (1999) no. 2, 13-22.
- 5 Weeda, zie noot 1.
- 6 Voor Nederland zie R. van der Meijden, *Heukels' Flora van Nederland*. 22e dr. 1997; en Mennema (noot 4). Voor Vlaanderen zie Lambinon (noot 1). Voor Duitsland zie W. Rothmaler e.a., *Exkursionsflora für die Gebiete der DDR und der BRD. Band 2, Gefäßpflanzen*. Berlijn, 1984.
- 7 R. van der Meijden e.a., Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst, in: *Gorteria* 26 (2000)no. 4, 85-208.

- 8 *Handleiding voor de bescherming van bedreigde muurplanten*. Den Haag, 1988. Uitgave van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
- 9 N.C.M. Maes en P.A. Bakker, *Muurvegetatie van de Utrechtse gracht- en werfmuren. Inventarisatie en beheersadvies*. 1987. Rapport samengesteld in opdracht van de gemeente Utrecht door Ekologisch Adviesburo Maas te Utrecht en Adviesbureau Verwey te Kortenhoef, adviesbureau voor cultuurhistorie; en zie Weeda (noot 1).